

VAPAAEHTOISTYÖ AUTTAMISENA JA OPPIMISENA

ANTTI ESKOLA

Vuosi 2001 on YK:n kansainvälinen vapaaehtoistoiminnan vuosi. Puhe kolmannelta sektorilta ja vapaaehtoistyöstä sen osana on tullut Suomessa tutuksi. Yhtäällä on voittoa tavoitteleva yritystoiminta ja toisaalla julkisen vallan eli valtion ja kuntien verovaroin rahoittama toiminta: ensimmäinen ja toinen sektori. Niiden väliin jää erilainen kansalaistoiminta, jossa on palkattua työtä, mutta myös laajamittaista vapaaehtoistointaa.

Kirjallisuutta vapaaehtoistyöstä on Suomessa toiminnan laajuuteen nähden niukasti ja sekin lähinnä sosiaalialan näkökulmasta kirjoitettua. Tarkastelun laajentamiseksi olen dosentti Leena Kurjen kanssa koonnut aihepiiristä keuhälä 2001 ilmestyvän artikkelikokoelman¹, jonka kirjoittajat edustavat monia aloja: sosiaalipolitiikan lisäksi liiketaloustiedettä, yhdyskuntasuunnittelua, kasvatustiedettä, sosiaalipedagogiikkaa, psykologiaa ja sosiaalipsykologiaa, naistutkimusta, oikeustieteitä, teologiaa, lääketiedettä.

Kirjaan tarkoitettuja tekstejä lukiessa olen huomannut, kuinka monivivahteinen asia vapaaehtoistyö todella on. Vaikka se yritystoiminnan ja julkisen sektorin rinnalla voi näyttää vain niitä täydentävältä kolmannen sektorin toiminnalta, vapaaehtoistyö nostaa esiin kysymyksiä, joita pohdittaessa joutuu miettimään hyvinkin keskeisiä yhteiskunnan rakenne- ja arvo-ongelmia.

Palkaton auttaminen ei herätä ainoastaan innostusta, vaan myös epäluuloja. Tämä on näkynyt selvästi, kun olemme Tampereen yliopistossa yrittäneet saada vapaaehtoistyötä opintojen osak-

si. Idea on se, että kaikissa tutkinnoissa ja oppiaineissa opiskelija voisi niin halutessaan korvata pienen osan opintoja tekemällä jonkin tuntimäärän vapaaehtoistyötä sekä osallistumalla seminaariin, jossa kentällä saatuja kokemuksia raportoidaan ja pohditaan yhdessä opettajan johdolla.

Useilla laitoksilla tämä mahdollisuus on tarjottu, ja kokemukset ovat olleet kauttaaltaan myönteisiä. Mutta on myös laitoksia, joilla ideaa on epäilty ja ehdotusta vastustettu.

On esimerkiksi sanottu, että ”meidän opiskelijat saavat harjoittelupaikkoja ja työpaikkoja muutenkin”. Silloin ei ole tajuttu, että vapaaehtoinen auttamistoiminta poikkeaa palkkatyöstä ja ammattiin rähtäävästä harjoittelusta, eli se on kokonaan oma lajinsa, *sui generis*, niin kuin sosiologit ennen sanoivat.

Joskus vastustus on saanut muodon: ”No joo, vapaaehtoistyö on kyllä hyvä asia, mutta eivät kaikki hyvät asiat kuulu yliopistoon”. Tällöin ei ole nähty, että vapaaehtoistyö, kun sen kokemukset tuodaan tutkivaan pohdiskeluun, voi antaa oppimiskokemuksia, joita luennoilla ja oppikirjoja tenttimällä ei saada. Opetusmuotonakin se on *sui generis* eli oma lajinsa, käyttökelpoinen yhtä hyvin lukioissa ja ammattikorkeakouluissa kuin yliopistoissakin. Jopa yhtenä osana työpaikkakoulutusta se saattaisi olla hyödyllisempi vaihtoehto kuin jokin ulkopuolisen konsultin vetämä tyhmä kurssi.

Tyypillisiä pelkoja, joita idea on herättänyt, on myös se, että vapaaehtoistyössä korvataan huomommalla ilmaistyöllä ammattitaitoista palkkatyötä tai että siinä vain laajennetaan sitä hoivatyötä, jota naiset ovat aina tehneet nöyrinä ja pal-

En halua vähätellä näitä epäilyjä. Jos palkattua ammattityötä täydennetään vapaaehtoistyöllä,

¹Antti Eskola & Leena Kurki (toim.): Vapaaehtoistyö auttamisena ja oppimisena. Helsinki: Vastapaino, 2001.

toiminta tulee usein paremmaksi. Mutta jos palkattua ammattityötä ”säästämisen” nimissä korvataan vapaaehtoistyöllä, toiminta yleensä huononee, koska yhdenlaista työtä ei voi korvata olennaisesti toisenlaisella.

Eriyisen huonosti käy, jos rikkaille tarjotaan ammattiväen palvelut ja köyhät jätetään vapaaehtoistyön varaan. Varottava on sitäkin, että julkisen alan työpaikkoja pyritään vähentämään tai yksityisen sektorin yrittäjävoittoja kasvattamaan teettämällä ilmaista työtä.

Oman tieteenalan sosiaalipsykologian näkökulmasta vapaaehtoistoiminta on yksi muoto ns. prososiaalista käyttäytymistä, jonka oppikirjat määrittelevät näin: ”Vapaaehtoinen toisia tai yhteisöä hyödyttävä käyttäytyminen, joka ei perustu ammatillisiin velvollisuuksiin tai sopimuksiin.”

Siinä, missä toisen ihmisen vapaaehtoinen auttaminen työpaikalla tai omassa asuinyhteisössä edustaa sosiaalisesti myönteistä eli prososiaalista käyttäytymistä, siinä avuntarvitsijan ohji katsominen tai tarkoituksellinen pyrkimys tuottaa toiselle harmia ovat esimerkkejä antisosiaalisesta käyttäytymisestä.

Väittäisin, että jos tiedollisesti ehkä hyvinkin korkeatasoinen opetus kouluissa, ammattikorkeakouluissa tai yliopistoissa edistää oppilaissa pikemmin antisosiaalista kuin prososiaalista käyttäytymistä, siinä on jotakin vialla. Vapaaehtoistoiminta, liitettyä osaksi opintoja, on hyvä keino korjata tätä vikaa.

Prososiaalisuuden idea näyttää, miten kapeaa itse asiassa on keskustella pelkästä koulu- tai työpaikkakiusaamisesta, ikäsyrynnästä työpaikalla tai yleensä kielteisten ilmiöiden aktiivisista muodoista. Tietysti on ensimmäinen asia, että niistä yritetään päästä eroon, mutta tällä ei vielä tuoteta ilmapiiriä, jossa ihmiset antavat apua toisilleen.

Kuitenkin esimerkiksi yliopistossa on suuri ero siinä, salaavatko samalla käytävällä työskentelevät yliopistotutkijat toisiltaan tietojaan ja tekemisään vai päinvastoin kertovat toisilleen kehittämistään ideoista, lukemistaan kirjoista, tapaamistaan muista tutkijoista ja keskusteluista heidän kanssaan.

Amerikkalaiset sosiaalipsykologit saivat sysäyksen auttamisen tutkimiseen tapauksesta, joka sattui 1964 eräällä New Yorkin asuma-alueella. Kitty Genovese -niminen nuori nainen puukotettiin kuoliaaksi yöllä, matkalla pysäköintipaikalta asuintalonsa ulko-ovelle. Pahoinpitely kesti pitkään, koska puukottaja välillä jätti uhrinsa mut-

ta palasi taas takaisin. Koko ajan nainen huusi apua. Poliisi totesi jälkeenpäin, että yhteensä 38 ihmistä oli nähnyt ainakin osan tapauksesta ikkunastaan tai asuntonsa parvekkeelta. Kukaan ei mennyt avuksi tai edes kutsunut poliisia.

Tapaus herätti laajan julkisen keskustelun, jossa päiviteltiin suurkaupungin synnyttämää ”apatiaa”. Tutkijoille se ei riittänyt, vaan he halusivat selvittää laboratoriokokein, kuinka ihmisen ajattelu ja päätöksenteko toimivat erilaisissa tilanteissa, jotka vaatisivat avuksi menemistä tai asioihin puuttumista.

Järjestettiin esimerkiksi niin, että kun koehenkilö koehuoneessa täytti kyselylomaketta, joku kuului viereisessä huoneessa kiipeävän tikkailla, putoavan ja voihkivan kivusta. Keskeyttikö koehenkilö lomakkeen täyttämisen ja meni avuksi? Tai kun huoneeseen johdettiin savua, lähtikö koehenkilö tarkistamaan, onko jossain tulipalo?

Yksi tutkijoita hämmästyttänyt tulos oli se, että jos koehenkilö oli huoneessa yksin, hän yleensä toimi asianmukaisesti eli tarkisti, kaivataanko hänen apuaan ja asiaan puuttumistaan. Mutta jos huoneessa oli useita lomakkeenäyttäjiä, he saattoivat vain hämillään katsella toisiaan, että mitä hän siellä viereisessä huoneessa tapahtuu, tai löyhytellä savua silmiltään, ilman että kukaan olisi lähtenyt tarkistamaan, mistä se tulee.

Muiden läsnäolo herätti arvostelun pelkoa: minua saatetaan pitää hölmönä, jos nyt ryhdyn toimimaan. Eihän kukaan muukaan tee mitään, minä olen varmaan ymmärtänyt tilanteen väärin.

Prososiaalinen käyttäytyminen näyttäisi edellyttävän sellaista rohkeutta, jota johtajalla täytyy olla, kun hän muita pelkäämättä tekee aloitteen, ottaa ohjat käsiinsä. Mutta löytyykö sellaista esimerkiksi koululuokassa niiden oppilaiden joukosta, jotka eivät itse kiusaa ketään, mutta näkevät, että jotakuta kiusataan? Uskon, että vapaaehtoistyö kasvattaa tällaista rohkeutta.

Entisajan kyläyhteisöissä ihmiset saattoivat riidellä, olla ilkeitä ja kantaa kaunaa toisilleen, mutta auttaminenkin oli yleistä, ja kun autettiin, se oli luonnollista ja mutkatonta. Mutkalliseksi on avun tarjoamisen tehnyt modernin yhteiskunnan ja kaupunkiolojen individualistiseen ajatteluun kuuluva yksityiselämän normi. Se sisältää käsitteen, että jokaisella ihmisellä on oikeus veräytyä oman yksityisalueensa piiriin, johon kenelläkään ei ole ilman hänen lupaansa oikeutta tunkeutua.

Kielto tekee meidät varovaisiksi tarjoamaan apuamme. Ehkä toinen ei kaipaakaan sitä, vaan

kokee tarjouksemme tunkeutumisena hänen yksityiselämänsä. Minun nuoruudessani silloin vielä maalaisen mutkattomasti käyträytyville suomalaisille opetti modernia kaupunkimaista pidättyvyyttä sarjakuva nimeltä Avulias Aatu. Sen nimihenkilö teki jatkuvasti itsensä nautettavaksi tarjoamalla apuaan tilanteissa, joissa sitä ei itse asiassa tarvittu.

Myöhemmin samaa opetusta jatkoi television piilokamera. Kadulla seisoi mies kulman taakse kiemurtelevan köyden pää kourassa ja pyysi avuliasta vastaan tulijaa pitelemään köyttä hetken aikaa. Sitten hän livahti nurkan taa ja teki köytensä toisen pään kanssa saman tempun jollekin sielä vastaan tulleelle sekä häipyi tiehensä. Kamera kuvasi sopivasta kulmasta, kun kaksi Avuliasta Aatua piteli samaa köyttä toisistaan tierämättä. Me katsojat nauroimme heidän hölmöyttään ja päätimme taatusti kiertää jokaisen vastaan tulevan avunpyytäjän.

Kun sanotaan, että erehtymisen tai arvostelun pelko estää auttamisen, oletetaan, että ihmisellä on halu auttaa. Ehkä onkin, mutta myös tätä halua hillitään erilaisin opetuksin. Ne sanovat, muodossa tai toisessa, että maailma on oikeudenmukainen paikka. ”Kaikki riippuu ihmisestä itsestään”, eli paitsi rikas ja menestyvä myös köyhä ja kurja on ansainnut kohtalonsa. Mitäpä häntä autamaan.

Samaa juurta on sekin, kun koulussa kiusatun oppilaan tehtyä itsemurhan opettajat sanovat: ”Emme tienneetkään, että hän oli niin herkkä.” Syy on siirretty kiusaamisesta kiusatun ”herkkyyteen” eli tehty uhrista syyllinen. Ehkä Kitty Genovesekin ansaitsi kohtalonsa, kun kulki yöllä yksinäisellä paikalla ilman asetta tai turvallista seuraa.

Näissä opeissa ei kysymys ole enää kaupunkilaisenteesta, joka kunnioittaa toisen yksityisyyttä, vaan ns. ”kilpailuyhteiskunnan” julmasta ajattelusta. Auttaminen häiritsee vapaata kilpailua, jonka pitää saada valita eloon jäävät. Yksilö on sen vuoksi leikattava irti avustusjärjestelmistä eli ”yksityistettävä” oman itsensä varaan. Jos hän tuhoutuu, hän on ollut ”liian herkkä” tai muuten epäsovelias nyky-yhteiskuntaan.

Prososiaalista käytäytymistä syntyy, kun ihminen oppii, 1. että maailma ei ole aina ja kaikille oikeudenmukainen paikka ja 2. että itseään josain suhteessa vähäosaisemman auttaminen ei ole ujoittelun aihe, vaan osoittaa rohkeutta ja on kun-

nioitettavaa. Vapaaehtoistoiminta on tämän oppimiseen hyvä koulu.

Vapaaehtoistoiminnan käytännöissä kehittyä – eri mitassa kuin koulunpenkillä tai tenttikirjoja lukemalla – myös niin sanottua ”hiljaista” tai ”äänetöntä” tietoa. Se on sitä äärettömän tärkeää tietoa, jonka nojalla kykenemme tekemään osuvia arvioita tapahtumista, kohteista, tilanteista tai omista toimistamme ilman, että osaisimme tarkasti sanoa, millaisten tosiseikkojen ja säännönmukaisuuksien tuntemiseen kykymme nojaa.

Hiljaisen tiedon piiriin kuuluu mm. kyky arvioida, milloin tilanteessa kaivataan aktiivisia toimia ja milloin on viisainta pysäyttää ulkoinen touhu läsnäoloksi, joka ei tarkoita pelkkää paikalla olemista, vaan sitä, että syntyy todellakin läsnä ja yhdessä, ihmisenä ja liittolaisena olemisen kokemus.

Tällaisen vaikeasti opittavan taidon arvo on havaittu monissa yhteyksissä alkaen pienen lapsen hoitamisesta kuolevan ihmisen saattohoitoon – sekä monen monissa elämänsä ongelmatilanteissa siinä välissä. Vapaaehtoistyössä saatu kokemus helpottaa irtautumista ”työmenetelmien” käyttämisen paineesta siihen, mikä noissa tilanteissa on viisaampaa, eli kuvaamaani läsnäoloa, kohtaamiseen, kuuntelemiseen ja liittoutumiseen.

Se opettaa näkemään myös pienten asioiden suuren arvon. Tutkimusten mukaan mm. eri alojen luovat, lahjakkaat ihmiset ovat löytäneet omat lahjansa usein jonkin sinänsä vähäiseltä tuntuvan tapahtuman seurauksena. Vapaaehtoistyöntekijäkään ei aina tiedä, kuinka suuria asioita hän on pieneltä näyttäneellä teollaan saanut aikaan.

Erilaisiin oppilaitoksiin vielä palaten huomaisikohan jokin niistä tarttua tässä kuvattuihin mahdollisuuksiin ja tehdä vapaaehtoistyöstä opintojen osana myös erottautumisen ja kilpailun keinon tyyliin: ”Meiltä valmistuneet ovat kovan ammattitaidon lisäksi oppineet laajaa yhteiskunnallista näkemystä, sosiaalisuutta sekä yhteistyö- ja auttamisvalmiuksia vapaaehtoistyössä”.

Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta on yksi koulutuspaikka, jossa tätä mahdollisuutta hyödynnetään. Leena Kurjen kanssa toimittamassani kirjassa kurssia vetäneet turkulaiset opettajat kuvaavat työtään sanoin, jotka sopivat luonnehtimaan paitsi tuollaista opetusta myös itse vapaaehtoistyötä. Heidän mukaansa työ on ollut ”sitovaa, raskasta, hauskaa ja antoisaa”.